УДК 791.43/.45(497.11
Ваљево)"1942/1944"

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

БИОСКОП У ОКУПИРАНОМ ВАЉЕВУ 1942-1944. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се анализира биоскопски живот у Ваљеву у периоду окупације 1942-1944 године. Биоскоп(и) су морали да се прилагоде новим условима рада и дистрибуције филмова, политичким и војним приликама, али и новом биоскопском „бонтону". Какав је био репертоар филмова у Ваљеву, како је филмска цензура утицала да се приказују већим делом немачка остварења, у циљу пропаганде, тема је овог рада

Кључне речи: окупација, филмски дистрибутери, биоскоп „Централ", нова правила рада биоскопа, Дирекција ваљевских биоскопа, филмски репертоар, пропагандни утицаји

Први стални биоскоп у Ваљеву основан је 1910. године, а о биоскопском животу до почетка Другог светског рата у нашем граду писано је у више наврата[1]. „Покретним сликама" је велику пажњу посвећивала и варошка међуратна штампа. Непосредно пред почетак рата у Краљевини Југославији марта 1941. године у Ваљеву је отворен биоскоп „Централ" у склопу истоименог хотела, а власници су били Карл Енгл и Мирко Грковић. Биоскоп

[1] С. Радић, „Живи људи на платну", календар „Колубара" за 2001. годину, стр. 103-118, Колубара, Ваљево, 2001;М. Совиљ, „Свет покретних слика у Ваљеву – ваљевски биоскопи и филмске пројекције тридесетих година XX века, Гласник МИАВ-а бр. 43, стр. 95-106, Ваљево, 2009; Н. Максимовић, „Ваљево и ваљевски крај у дринској бановини (1929-1941)", стр. 214-216, Историјски архив Ваљево, Ваљево, 2017; М. Радојчић, „Ваљево које нестаје", стр. 309, КЗВ, Ваљево, 2024.

је био опремљен бешумном филмском апаратуром марке „Гајсикон“ Ernemann II, са пропратном опремом већином немачког порекла, као и савременим дрвеним столицама и осветљењем. Кинооператер биоскопа „Централ“ био је Миливоје Петровић. Филмови су допремани преко већих дистибутерских кућа (већином из Београда и Загреба), а Државна филмска централа одобравала је и регистровала филмове за јавно приказивање.

Распадом Југославије престале су да постоје домаће филмске дистрибутерске куће, које су од немачких власти добиле забрану рада изузев компаније Tesla – Film AG. Осталим филмским фирмама су одузети филмови и други кинематографски садржај. Дистрибуција филмова у окупираној Србији била је регулисана наређењима немачког Војноуправног комаданта у Србији од маја 1941. године. Окупационе власти су биоскопске представе цензурисале, нарочито ако су биле англосаксонског, совјетског или француског порекла и директно утицале на то како и шта се може приказивати на филмском платну[2]. Знатно је увећан број немачких филмова у биоскопима. У току 1941. године немачка команда формирала је Пропагандно одељење за Југоисток AG, којим су се допремали немачки филмови, затим „Унион – филм“ који је дистрибуирао француске, италијанске и шпанске филмове, „Роса–филм“ која је дистрибуирала мађарске филмове и „Дунав – филм“ који је дистрибуирао италијанске филмове. Пошто је у биоскопским салама било највише филмова немачког порекла, то је представљало и одличну врсту политичке пропаганде. На територији окупиране Србије је 1943. године радило 134 биоскопа, а од тог броја само у Београду је била 21 биоскопска сала[3].

Немамо података о биоскопском репертоару у Ваљеву у току 1941. године[4]. Из докумената нам је познато да су од три стална

[2] М. Савковић, „Цензура кинематографије у Србији 1941-1944“, Ибис, Београд, 2001.

[3] Д. Н. Зец, „Свакодневни живот у окупираном Београду (1941-1944)“, стр. 289-298, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2019.

[4] У доступној архивској грађи нисмо пронашли репертоар ваљевских биоскопа за поменуту годину. Сачувана документа о Дирекцији биоскопа „Централ“ и „Србија“ воде се од марта 1942. године. Овом приликом захваљујем се на помоћи историчару Николи Радосављевићу који ми је помогао у прикупљању историјске грађе

предратна биоскопа у Ваљеву радила два – биоскоп „Србија“ и биоскоп „Централ“[5]. Биоскоп „Бранковина“ није радио у време окупације, јер је власник биоскопа Марко Бабић сакрио апарату-ру. Власници биоскопа који су радили морали су да имају полицијску радну дозволу издату од окупационих власти, а били су у обавези да се учлане у Удружење власника биоскопа.

Знамо да је биоскоп „Централ“ имао добру сарадњу са београдским биоскопима „Касина“ и „Палас“ одакле је и добијао део филмских наслова. Филмови су најчешће допремани железницом[6]. Немачке власти су строго водиле рачуна да се филмске ролне правилно означавају и пуштају, па су тражиле педантност у кинооператорском раду. Приказивању филма претходили су журнали (познати као UFA магазини) са најновијим ратним догађајима (недељни преглед) и кратки културни филм у трајању од пар минута. Биоскопске представе за грађанство у овом биоскопу одржаване су у два термина дневно од 14 и 16 часова, изузетно три са почетком од 18 часова и то по одобрењу Крајскомандантуре места.[7] Понекад редован филмски програм је био отказиван, јер се од 17 часова, а понекад и касније, биоскопска сала користила за потребе немачке војске. Постојао је и ванредни програм у биоскопу „Централ“ када су давани филмски хитови. Недељни термин приказивања филмова био је, у такозваном матинеу, од 10 часова[8]. Издавао се само оноли-

[5] Биоскоп “Србија“ у току окупације приказивао је знатно мање филмова од биоскопа „Централ“ , што се и наводи у изештајима рада. Делатност биоскопа „Србија“ везује се за 1941. годину, када је приказано само пар филмова. Сувласник биоскопа „Централ” био је Карл Енгл, по народности Немац, који је имао поверење окупационих власти, па је и тај податак свакако допринео да је овај биоскоп много више радио од биоскопа „Србија“ чији је власник био Тиосав Благојевић – нап. аут

[6] Биоскоп „Централ” и стара железничка станица налазиле су се у улици Вука Караџића, на раздаљини од два стамбена блока – нап. аут

[7] Полицијски час у граду је почињао је првих месеци окупације од 20, а од 1943. године од 22 сата – нап. аут

[8] Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: Општина града Ваљева (у даљем тексту ОГВ), 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 540 и 968. За приказивање филмова Дирекција биоскопа „Централ“ и „Србија“ уплаћивали су таксу Градском поглаварству Ваљево у износу од 20 до 70 динара по оства-

ки број улазница колико је у сали било седишта, те нико није могао да седи на подовима биоскопа. Билетарница „Централа“ се отварала на сат времена пре почетка филмске пројекције. Строго се водило рачуна о почетку филмских програма, јер свако ко би закаснио редари су имали право да дотичног избаце са врата биоскопа, чак и ако је имао купљену улазницу. Дирекција биоскопа је од грађанства тражила примерену тишину у сали, како би несметано могли да се прате филмски дијалози. Капацитет биоскопске сале у „Централу“ био је око 400 места, а поред партера имао је и балкон. Капацитет биоскопа „Србија“ био је знатно мањи и располагао је са око стотинак столица. Дирекција ваљевских биоскопа је штампала мале филмске плакате, а репертоар је објављиван грађанству путем добоша.[9] Сваког понедељка и четвртка у биоскопу „Централ“ мењао се филмски репертоар. Цене биоскопских карата биле су релативно високе и у 1943. години су износиле 24 динара (раније 21 динар) а у ту цену је била урачуната такса од 3 динара Зимске помоћи коју је наредило Градско поглаварство[10]. Деци испод 3 године било је забрањено довођење у биоскопе, а преко три године су плаћала пуну цену карата[11].

рењу, што је чинило редован износ намета и такси који су дистрибутери морали да плате по приказаном филму. Дотичну документацију водио је благајник Поглаварства Ј. Митровић, градски добошар је био Мај. Мијаиловић. Дирекција биоскопа водила се максимом – Не пропустите видети највећи филм ове сезоне! Највећи филм свих времена“ Највећи шлагер ове сезоне! Извршено убиство! Ко је убица!? Полиција трага на све стране! Не заборавите: Сви сутра у биоскоп! итд. Дирекција ваљевских биоскопа је у својим саопштењима истицала као врсту рекламе да долазак у биоскоп „Централ“ представља најбољи провод у граду и најлепшу разоноду, нарочито ако сте у женском друштву – нап. аут

[9] Филмски плакати су били малобројни, садржавали су најосновнију графику везану за тему филма, и више су имали текстуални додатак – нап. аут

[10] Инфлација у току рата је била врло висока, што се може видети и по ценама биоскопских карата – у 1941. години, цене карата на билетарницама београдских биоскопа биле су од 5 до 10 динара, а 1943. године већ су износиле 20 динара – нап. аут

[11] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 215, пр. бр. 953

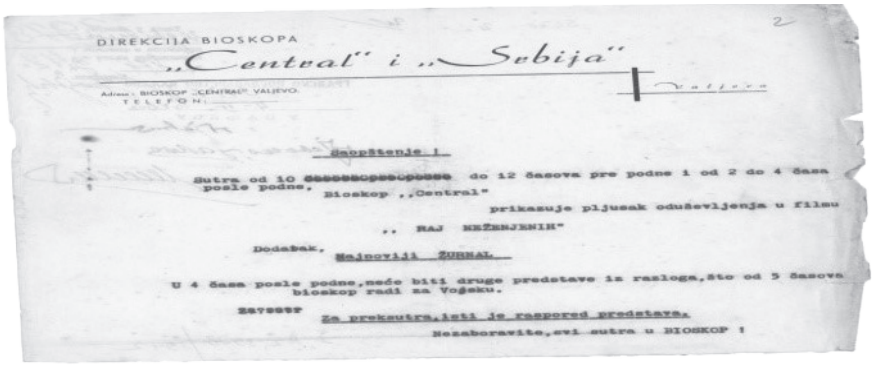
Филмски репертоар биоскопа „Централ“ можемо да пратимо од марта 1942. године. Из докумената сазнајемо да се по накнадном одобрењу Господина Команданта у Ваљеву давао немачки авантуристички филм „Нека Педро виси“[12] У оригиналним документима стоји да је ово мексички филм, што је била погрешка Дирекције ваљевских биоскопа. Следећи филм немачке продукције који је могла да гледа ваљевска публика приказивао се крајем марта месеца исте године са називом „Недовољна љубав“. За ускршње празнике приказивала су се немачка остварења „Рај нежењених“, „Њена велика жртва“ као и мађарски филм „Нага визија“. Априла 1942. приказивали су се фински колорисани филмови „Грех великог града“ и „Земља снова“, италијански хумористички филм „Напред има места“, „Жена у реци“, „Ноћ слободне љубави“, као и дуго очекивани италијански филм „Тоска“ са популарном аргентинском глумицом уметничког имена Империо Аргентина[13]. Маја 1942. године у сали биоскопа „Централ“ приказивао се италијански музички филм „Кавалерија Рустикана“, као и немачки филм „Соко девојка.“

Филмске објаве давале су поред назива филмова војне и политичке прилике на Источном фронту, али и прилике у поробљеној Француској из немачког угла. На тај начин се покушавало утицати на грађанство пропагандом у условима када се није знала истина са европских ратишта. Такође, немачки филмови у којима су се приказивали историјски догађаји у Енглеској, Француској, Русији обојени су били немачким тенденцијама и наративом.

За пролеће 1942. године везује се један несвакидашњи и изузетно храбар гест филмских радника. Дана 15. маја у сали биоскопа „Централ“ за немачке официре и војнике било је организовано приказивање немачког филма „Концерт по жељи“. Кому-

[12] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 211, дел. бр. пр. I, A2, 2771/1942 и I, A2, 4013/1942. Дотични филм приказиван је 7, 8 и 9 марта 1942. године – нап. аут

[13] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 127 и 228. Колорисани филм није био филм у боји, него је посебном техником црна боја диспезирана у три нијансе сиве боје. Марија Магдалена Нил дел Рио била је чувена и врло популарна аргентинска певачица и глумица. И овде је Дирекција ваљевских биоскопа погрешила у биоскопској објави филма назвавши ову певачицу шпанском глумицом– нап. аут

DIREKCIJA BIOSKOPA

„Centval" i „Srbija"

Adresa: BIOSKOP „CENTRAL" VALJEVO.
TELEFON:

Valjevo

Obaveštenje !

Sutra od 10 časova pre podne do 12 časova pre podne i od 2 do 4 časa posle podne,

Bioskop „Central"

prikazuje pljusak oduševljenja u filmu

„ RAJ NEŽENJENIH"

Dodatak,

Najnoviji ŽURNAL

U 4 časa posle podne,neće biti druge predstave iz razloga,što od 5 časova bioskop radi za Vojsku.

Zavesa

Za prekasnu,ističe je raspored predstava.

Nezaboravite,svi sutra u BIOSKOP !

Репертоар биоскопа" Централ", април 1942. године

нистички симпатизер омладинац Никола Радошевић уместо поменутог подметнуо је Чаплинов филм „Велики диктатор". Када су кренули први кадрови, нацисти су уз дивљу дреку пуцали у биоскопско платно, па је представа прекинута. Радошевић је ухваћен, осуђен и послат у логор Алт Мавабит близу Берлина[14]. Међутим, у архивским изворима нисмо нашли никакве податке ни помињање овог догађаја[15].

[14] По лику Николе Радошевића снимљен је 2013. године кратки играни филм Great са Милошем Биковићем у главној улози. Радошевић се са 15 година запослио као физички радник у магацину Удружења биоскопа у Београду, где је на волшебан начин маја 1942. године пронашао Чаплиновог „ Великог диктатора". Одлучио је да оде у провинцију и да тамо Немцима пусти филм. Филм је возом допремио у Ваљево. Међутим, постоје деманти Зорана Петровића, сина Миливоја Петровића,тадашњег кинооператорa биоскопа „Централ". Наиме, у чланку „Ко је подметнуо „Великог диктатора" Политикиног новинара Буде Нововића од 11. 08. 2014. године поменути Зоран Петровић, а по причи свога оца тврди да Никола Радошевић није имао велику улогу у подметању Чаплиновог филма немачким официрима и војницима у биоскопу „Централ" 1942. године, него да је филм немачком грешком доспео до великог платна те пуштен, а да је Радошевић присвојио овај догађај за себе и изградио на томе богату и успешну каријеру у новом друштву. Вид. и чланак Горана Весића „Како је Велики диктатор приказан нацистима" у дневном листу „Политика" од 25. јануара 2019.

[15] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 270 и 408. У то време приказивани су филмови „Кавалерија Рустикана" и „Соко девојка"- овај последњи се приказивао у вечерњем термину од 18 до 20 часова по одобрењу Крајскомандантуре, што може да буде чудно ако се зна да се само дан-два раније десио чувени екцес са Чаплиновим филмом. Немачка окупациона власт је поступала врло строго у таквим случајевима. Тако, за много мањи прекршај пре-

Следећи филм који се појавио у биоскопу „Централ“ била је премијера мађарског филма „Кочијаш милионер“ који је приказиван јуна 1942. године[16]. Следи два месеца паузе, па се филмски репертоар биоскопа „Централ“ поново помиње августа 1942. године када је Дирекција биоскопа дала по први пут број гледаоца једног филма. Дана 13. августа укупно 765 гледалаца је погледало италијански филм „Мајка“, који је био један од гледанијих филмова међу ваљевским грађанством у тој 1942. години[17]. У току августа месеца давали су се италијански музички филм „Музика снова“ са чувеним певачем Бењамино Ђиљијем у главној улози, „Поноћна исповест“, затим немачки филмови „Борба у Дијепу“„Без завичаја“, „Д.III-88“, „Разблудна ноћ“[18]. Септембра месеца управа биоскопа „Централ“ као поклон разделила је публици 100 комада слика у боји мађарско-немачке глумице Марике Рек, као и програм долазећих филмова. Тог месеца давали су се немачки филмови „Мајстор плеса“ у коме је глумио комичар Ханс Мезер, „Бели робови“, „Без завичаја“ у којем је главну улогу тумачила позната немачка глумица Камила Хорн,“Краљичино срце“, „Бели јоргован“[19]. Међутим, права посластица за филмске сладокусце уследила је крајем септембра месеца 1942. године, када је после паузе од две године приказан један вестерн филм „.Вукови прерије.“Овај немачки авантуристички филм са вестерн тематиком изазвао је велико интересовање код публике, махом омладине, па је приказиван и у току наредног месеца октобра, што није била честа

продаје карата у Београду, ђаци тапкароши су доспели у Гестапо и кажњени, те су виновници били под појачаном полицијском контролом. Поводом овог догађаја, ученицима београдских средњих школа 15 дана је било забрањено посећивање биоскопа. У филму „Соко девојка“ глумила је дражесна Вини Маркус, која је красила велико платно својом лепотом, шармом и свестраношћу. Дирекција ваљевских биоскопа у својој објави филмског репертоара за мај 1942. године није помињала филм „Концерт по жељи“ – нап. аут

[16] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 214, пр. бр. 484

[17] ОГВ, 1942. година, кут. бр 213, пр. бр. I, А2, 9639/1942

[18] У филму „Разблудна ноћ“ глумила је лепа Хилда Краљ, немачко-аустријска глумица, која је касније глумила у бројним југословенским остварењима, јер је родом била из Славонског Брода – нап. аут

[19] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 213, пр. бр. 694, 836, 899, 950

пракса управе биоскопа. Новембра месеца 1942. у биоскопу „Централ“ приказивила се премијера мађарског филма „Не питам те ко си“.

Децембра 1942. године дошло је до померања полицијског часа у граду, који је по наређењу Крајхскомадантуре почињао од 19 часова увече[20]. Стога је биоскопски програм померан, па су биоскопске представе почињале у 13 и 15 часова, а недељни репертоар имао је два филмска термина од 10 часова пре и од 14 часова после подне. И у таквим околностима су се приказивали премијерни филмови као што су италијански филмови „Кћи зеленог гусара“, „Мост уздисаја“, фински „Сироче“[21].

Услед хладне и снежне зиме, филмске пројекције нису се приказивале у прва два месеца 1943. године, јер је грејање у биоскопу „Централ“ било јако лоше. Филмски програм је настављен марта месеца, када се приказивао шпански филм „Чежња за Шпанијом.“ За Ускрс 1943. године давао се филм „Анушка“. Април је био месец реприза, па су се приказивали стари филмови као „Грех великог града“, „Земља снова“, „Напред има места“[22]. Мај 1943. године донео је репризу италијанског филма „Гвоздена круна“ и премијеру филма „Аларм“.[23] Јун месец је донео премијеру спортског филма „Велика игра“, италијански филм „Био сам господин“, чешки филмови „Плави вео“ и „Силом милионер“, мађарско остварење „Искушење“ као и дугометражни ратни журнал „Заклетва Петог батаљона.“[24]

Јула месеца 1943. године приказивао се после паузе од две и по године француски филм „Њен први рандеву“ са шармантном

[20] У априлу 1943. године полицијски час је померен на 22 часа, што је резултирало и померањем биоскопских представа и њихових термина за грађанство вароши– нап. аут

[21] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 214, дел. бр. пр.I, A2, 15110/1942 и I, A2, 14873/1942. Италијански филм „Кћи зеленог гусара“ био је на репертоару биоскопа „Централ“ три недеље тог децембра 1942. године. Можда је разлог томе што је у филму глумила заносна италијанска глумица Дорис Дуранти – нап. аут

[22] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 215, пр. бр. 824 и 968

[23] ОГВ, 1943. година, кут. бр 216, пр. бр. 567 и 714

[24] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 874 и 906

француском звездом Даниел Дарије у главној улози. Посета овом филму је била масовна, стварали су се редови испред Централове билетарнице, па многи нису могли да дођу до карата. Интересантно је да је поменути француски филм од стране Министарства просвета и вера оцењен као штетан, те да није педагошки примењен српској омладини. Није нам познато колико се овај филм приказивао у ваљевским биоскопима.[25]

Септембра месеца у биоскопу „Централ“ давани су немачки филмови „Лађари плавог Дунава“ и „Тигар из Ешнапура“.[26]

Услед недостатака релевантних архивских извора број филмова у 1944. години је у приметном паду. Можда је разлог и у томе што је кинооператер биоскопа „Централ“ Миливоје Петровић у јесен 1943. године отишао у партизане. Нови кинооператери биоскопа „Централ“ били су Душан Илић и Љубомир Бељановић. У јесен 1944. године, приликом ослобођења Ваљева у кино-сали истоименог биоскопа пронађено је 5 немачких филмова и 2 журнала која су приказивани те године. Од филмова се спомиње „Судија“, „Плави вео“, „Фамилија Бухолц“, „Карневал љубави“ и „Млада Европа“.[27] Од септембра 1944. по ослобођењу нове власти су организовале филмски репертоар у ваљевским биоскопима.[28]

Из свега наведеног можемо да закључимо да је највећи број приказиваних филмова у доба окупације био немачког, потом, италијанског, мађарског, шпанског и финског порекла, али да је ту било и чешких и француских остварења. Већи део приказаних филмова у доба окупације у Ваљеву био је забавног или спортског карактера. Од филмова приказиване су комедије, романсе, мелодраме, музички филмови. Ипак, можемо да кажемо да је у овим условима био изражен филмски протекционизам немачких

[25] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 1128 и 1229

[26] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 1284

[27] Фонд: А.1.5.15 Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево, (1944-1947), 1944-1947, Одељење за просвету 1944-1947, година 1944, кут. бр. 1 (записник о примопредаји апарата и постројења биоскопа „Централ“, без деловодног броја). Записник су примили Боривоје Петровић, техничар и Света Жеравчић, електричар – нап. аут

[28] С. Радић, наведено дело

власти које нису дозвољавале приказивање америчких, британских совјетских, француских и других филмских остварења[29].

Резиме

Немачка окупација донела је нови, ратни репертоар у ваљевске биоскопе. Грађанство је могло да погледа цензурисани филмски програм у коме је доминирао немачки филм. Дирекција биоскопа „Централ“ и „Србија“ добијала је филмове преко немачких власти и покушавала да путем плаката, објава, постера привуче већи број гледалаца. Филмови који су давани били су већином забавног карактера, тако да је одлазак у биоскоп представљао покушај да се бар на кратко забораве суморни ратни дани.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- Фонд: А.1.2-4.5. Општина града Ваљева (ОГВ), 1942. година, кут. бр. 211, 212, 213 ; 1943. година, кут. бр. 214, 215, 216
- Фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор – Ваљево (1944-1947), 1944-1947, Одељење за просвету 1944-1947 година, година 1944, кут. бр. 1
- Периодика – *Политика,* дигитално издање од 11.08. 2014. и *Политика*, издање од 25. 01. 2019.

Литература

- Дејан Н. Зец, *Свакодневни живот у окупираном Београду (1941-1944)*, Београд, 2019.
- Небојша Максимовић, *Ваљево и ваљевски крај у Дринској бановини (1929-1941)*, Ваљево, 2017.
- Снежана Радић, *Живи људи на платну*, Ваљево, 2001.
- Милорад Радојчић, *Ваљево које нестаје*, Ваљево, 2024.

[29] Тако су Чаплинов филм „Велики диктатор“ Немци могли при пут да погледају после рата 1946. године. Слично је било и са великим антиратним филмом Жана Реноара „Велика илузија“ из 1937. године који је од стране немачког Вермахта био забрањен и бункерисан све до ослобођења 1945. године. Огроман број филмова из савезничких земаља је у доба Другог светског рата у поробљеној Европи био је забрањен за приказивање , а многе филмске копије су уништене – нап. аут

– Мирослав Савковић, *Цензура кинематографије у Србији 1941-1944,* Београд, 2001.
– Милан Совиљ*, Свет покретних слика у Ваљеву – ваљевски биоскопи и филмске пројекције тридесетих година XX века*, Ваљево, 2009.